

heden fremgår jævnligt først i afslutningskapitlet som med fordel kan læses indledningsvis (12, s. 292-318). Til gengæld er afhandlingen dybtgående inden for den afgrænsede tidsperiode.

Forfatteren har ikke kunnet overbevise, når det gælder dronning Margrethes statskup, men helhedsindtrykket er at med dette arbejde har konkurrencen mellem fyrstehusene ved Østersøen før og efter Valdemar Atterdags død fået sin kompetente behandling. Mest vellykket er sammenkædningen af nordiske forhold med fyrstepolitikken i det stærkt opsplittede Nordtyskland, hvor analysen på udmærket måde supplerer andres værker om Erik Menveds og Valdemar Atterdags tid, men også når forfatteren træder i mere nedtrådte fodspor, er han værd at følge. Han har stillet sig det mål inden for emnet at opdatere den politiske historie, og den opgave har han løst. Meget nyt kildemateriale udnyttes, samtidig med at gamle indsigter ikke er overset. Forfatteren behersker en omfattende både ældre (også tysk) og nyere forskning, noget der ellers med mediævistikkens stadig længere historie er ved at blive et problem. Derved bliver afhandlingen nødvendig læsning for enhver der i fremtiden seriøst vil arbejde med Danmarks historie på tærskelen til Kalmarunionen.

Esbén Albrechtsen

BO LIDEGAARD: Overleveren 1914-1945. Dansk Udenrigspolitikks Historie, bind 4. København, Danmarks Nationalleksikon, 2003. 685 s., ill.

I

Offentliggørelsen af »Dansk udenrigspolitikks historie« er nu langt fremskreden. Værkets fjerde bind om perioden 1914-1945 er overgivet til kontorchef i Udenrigsministeriet, historikeren Bo Lidegaard, som i 1997 blev dr.phil. ved Københavns Universitet på en politisk biografi om ambassadør *Henrik Kauffmann*, særlig sigtende på dennes indsats i Washington gennem 1940erne. I delvis samme genre har han skrevet *Den højeste pris. Poul Bang-Jensen og FN 1955-1959* (1998) og den politisk/private biografi *Jens Otto Krag I-II* (2001-2) samt flere mindre historiske bidrag. Med udgangspunkt i disse velkrevne og solide værker har han sammenfattet hovedtrækkene i den danske stats politiske forbindelser til de vigtigste stater under og mellem de to verdenskrige, hvoraf den ene afsluttede Danmarks fase som uafhængig nationalstat, mens den anden til overmål demonstrerede landets behov for en mere sikker placering. Jeg skal her fortrinsvis omtale tiden før 1940.

Med sine to-trehundrede relativt korte, personrettede og farverige afsnit, typisk ordnet med 2-3-siders kapitler, frembyder Lidegaards bog

afvekslende og oplysende illustreret underholdning af værdi. Dansk udenrigspolitik var generelt et temmelig lukket og snævert felt trods de dramatiske og blodige krigstider og trods det, at pressen fra århundredskiftet søgte videre perspektiver end før. I rigsdagen diskuteredes den relativt sjældent og forsigtigt, bl.a. fordi politikere i disse årtier savnede boglig baggrund og sprogkundskaber. Udlandsstoffet forblev begrænset både i pressen og den nye statsradio og var i krigstid halvejs styret fra Udenrigsministeriet.

Da Lidegaard ikke behandler den side af emnet, skal den her afslutningsvis opridses lidt nærmere.

Som frugtbar indholdsramme betragter jeg selv *de målsætninger, kræfter, motiver og resultater, der indgik i den danske stats basis og dens politiske forbindelser med andre stater og samfund.*

Dansk udenrigspolitik var før og efter perioden 1914-45 koncentreret i Udenrigsministeriet, men selv fraset den unormale Besættelsestid var den også underlagt magt og virksomhed flere andre steder i samfundet. Landbruget, søfarten og industrien vendte udad, så vidt muligt – thi eksportandelen af landets produktion var og forblev blandt de højeste i Europa, skønt de to krige og afspærringerne imellem dem reducerede den mærkbart. Erhvervslivets repræsentanter spillede afgørende roller i fastlæggelse og administration af de store linjer i handelsaftaler med andre stater (1914-19 og igen fra 1932), om end styret og koordineret i Udenrigsministeriet. Og det var ministre og andre udvalgte politikere fra flere partier, der udlagde og stort set forvaltede landets sikkerhedspolitik – pligten til at opretholde den danske stat og befolkning i indre frihed. Da landet ikke var beskyttet udefra af bindende internationale overenskomster, hvilede dets frihed primært på eget militært forsvar med hær, flåde og spredte befæstninger, der mellem de to verdenskrige tilsammen årligt kostede 60-70 millioner kroner – noget mindre end før 1914 og stadig kun ca. 1% af nationalindkomsten (BFI), men henved ti gange Udenrigsministeriets udgifter.

Udenrigsministeriets opbygning og personalhistorie er kortlagt i håndbogen »Den danske udenrigstjeneste« (I-II, 1970) skrevet og redigeret af direktørerne Paul Fischer og Nils Svenningsen samt arkivcheferne Klaus Kjølsten og Viggo Sjøqvist. Sidstnævnte har som historiker selv skrevet bøger om 30ernes udenrigspolitik (1965), om Erik Scavenius (I-II 1973), om P. Munch (1976) og Svenningsen (1985) – begyndende med fagets nestor P. Vedel 1864-1899 I-II (1959-62). Men man mangler stadig en sammenhængende kritisk analyse af ministeriets opbygning og virkemåde set som led i datidens sikkerhedspolitik. Man savner stadig indsigt i udenrigsministres, ambassadørers og andre

embedsmænds særlige roller i det politiske system, der også kunne åbne for indflydelse fra hoffet, erhvervslivet eller opinionen. Selve beslutningsprocessen mangler.

Det var førsterangs politikere – næsten alle udenrigs- eller forsvarsministre som J.C. Christensen, P. Munch, Søren Brorsen, Laust Rasmussen, Thorvald Stauning og Christmas Møller – der vekselvis førte an i dansk sikkerhedspolitik, hver med et par andre rigsdagsmænd som mulige alternativer fra partiet. Men også på andet niveau er Udenrigsministeriets historie i denne periode personrettet. Utvivlsomt påvirket af Sjøqvists nys omtalte produktion, men også – her som i andre stater – båret af institutionens elitært pyramidalske opbygning skabt under Enevælden hos os som i andre stater.

Vi præsenteres for erfarne og kløgtige seniordiplomater i vigtige opgaver i Europas hovedstæder afbrudt af kortere perioder som ministeriets direktør: Carl Moltke, Herluf Zahle, Ed. Reventlow, Henrik Kauffmann, O.C. Mohr, Nils Svenningsen og tre meget forskellige Scavenius'er – alle har i landets tjeneste bidraget til at løse eller undslippe svære eller farlige problemer. At de også stedvis har været mindre heldige, beretter bogen sjældnere. Et par af dem blev efter magthaveres ønske – eller egen samvittighed – en dag placeret som politikere eller så nær denne rolle, at det kunne svide dem alvorligt.

Erik Scavenius blev fra diplomatiet som 32-årig trukket ind i politik, hvor han i to krigsperioder og med en længere pause, kom til at spille en stor og alvorlig rolle – uden helt at blive politiker i gængs forstand. Bo Lidegaard, der noget tvetydigt hefter under titlen »Overleveren« på Scavenius' tidsalder, har alt i alt godkendt værdien af hans indsats på hovedfeltet, det dansk-tyske forhold. Erik Scavenius, der har skrevet to gode bøger om sin egen sag, har desværre også destrueret sit arkiv. Men tilstrækkelig dokumentation er der tilbage til at betvivle klogskaben i hans ubrudte tilslutning til den tyske magt. Ulrich von Hassel noterede i oktober 1942 hans første reaktion på telegramkrisen som »beklagelig skrabud«. Historikeren og politologen Erik Rasmussen har senere vurderet, at »Scavenius ofte ikke respekterede normens krav om åbenhed« i regeringens inderkreds, og at han i 1917 kun »ved ejendommelige indrømmelser måske bidrog til at undgå det tyske overfald« i den bog, hvori han i 1959 omtalte sagen uden nærmere detaljer og dokumentation. Her mener også Lidegaard (s. 646), at han var gået for langt. Ellers synes han som andre iagttagere at tillægge Scavenius' handlekraft og realitetssans et politisk ukendt format, som blev fulgt i mange lejre 1940-42.

En mere varig sejlads og et større format må eftertiden nok i dag til-

skrive 30ernes bomstærke radikale historiker og politiker P. Munch, som var udenrigsminister i de elleve skæbnesvangre år 1929-40. Ifølge Sjøqvists biografi (s.163-167ff) besad han stor »selvstændighed for ikke at sige uafhængighed af embedsmændene. Han skrev ikke blot sine taler selv. Han bad dem sjældent om notater og referater. I udformningen af landets udenrigspolitik optrådte han nærmest egenrådigt og spurgte ingen embedsmænd til råds, og i modsætning til Scavenius holdt han aldrig møder med dem«. Sjøqvist føjer til, at »dette svækkede i det lange løb ministeriets effektivitet, særlig på det politiske område, fordi der ikke stilledes krav i denne henseende« (s.166). Det var måske ikke nok, at han var medskaber og førende ånd i Rigsdagens udenrigspolitiske nævn fra starten i 1923 og som minister fra 1929 holdt det oppe på et højere, men mere stiltfærdigt niveau, til han selv gik af i sommeren 1940. Det kan aldrig nægtes, at et lille land i 30erne behøvede sluttet og stiltfærdig front udadtil. Lidegaard synes stort set at vurdere denne kvalitet på samme måde.

Udenrigsministeriet har altid haft flere forskellige slags opgaver, men dækkede i denne periode ikke hele Rigets sikkerhedspolitik, før dette begreb blev anvendt. Danmarks »bilande« var i krigs- og mellemkrigstiden ikke uvæsentlige faktorer i moderlandets politiske problemer i Atlanten og i den store Verden. Det dækker Lidegaards bog godt og i rimeligt omfang.

Det samme gælder ikke behandlingen af de tysk-danske aftaler og brydninger om Slesvig efter 1914. Her blev der talt forblømt Verdenskrigen igennem og slået hårdt både nord og syd for grænsen omkring folkeafstemningerne. Derefter rejstes gradvis – og især halvvejs! – nye tyske folkekrav udtrykt under nazismens lokale fremvækst fra 1933. Det slog alarm helt til tops i den danske regering, som alligevel ikke turde slå hårdt igen, skønt Berlin kun så tavst og køligt til. Den anspændte situation kunne og burde være behandlet mere grundigt end i bogen her. Den forbigår næsten helt de stærke brydninger efter 1933 på alle planer, som udgjorde en latent dødelig trussel i dansk sikkerhedspolitik.

Øverst på Udenrigsministeriets program stod selvsagt diplomatiets og regeringens forhandlinger og aftaler med fremmede stater til realisering af Danmarks selvstændighed. Med den centralt beliggende småstats givne plads og valgte neutralitet var og forblev rollen passiv og afventende. En anden rolle, der mere officielt så småt pålagdes det udvidede departement ved reformen i 1906, var hjælp til udenrigshandelen m.v. Men selvom krigen og påfølgende årelang nedbrydning af den tilvante handels- og betalingsfrihed i Verden nu løbende inddrog staten

og de politiske kræfter i udenlandske handelsforhandlinger, forblev dette primært bundet til økonomiske mål. Noget anderledes fremstod forbindelserne under de nye rutiner og systemer, der fra ca. 1931 udvikledes på bilaterale handels- og betalingsregler, fordi store stater og især diktaturstaterne nu delvis forbandt deres forhandling med storpolitiske og protektionistiske mål. Det inddrog også flere små stater. Men Danmark syntes også nu heltud at gå efter de eksportindtægter og råvarepriser, som beherskede vækst og beskæftigelse.

Denne grundlæggende sammenhæng strejfses i Lidegaards fremstilling, men ikke mere. Nogen reel rolle spillede udenrigsaftalerne næppe i 30ernes danske sikkerhedspolitik, som belyst af Sjøquists solide bog (1966). Men vi ved det ikke.

Bedst kendt er vel det diskrete tillæg til den dansk-tyske ikke-angrebs-traktat 1939, hvorunder den tyske marine i krigens første halvår lod visse danske skibe – DFDS-skibe med Malteserkorset som mærke – slippe igennem vestfra med varer til dansk havn. Det skete for at sikre dansk landbrugs leveringsevne sydpå – men brugtes af den danske regering til at skaffe råvarer til dansk industri igennem til Danmark.

Forsvaret var sikkerhedspolitikens egentlige udgangspunkt. Fra 1912 til 1949 (delvis 1867-1960) hvilede forsvaret på et fast politisk partispektrum, opbygget på en fast højre-venstreskala fra KF over V til RV og S: De fire partier hævdede bestandig hver deres forskellige grad af forsvarsvilje ved bevillinger på finanslovene, ved værnepligt samt relevante bygge- og anlægsarbejder, ligesom de i deres programmer, valgopråb og oplysningsarbejde udtrykte diverse grader af national holdning og tradition. Der var inden for hvert parti opstået mindre meningsvariationer om økonomi og ideologi, som kunne slå ud i love og bevillingsforlig. Men med få mindre afstikkere holdt hvert partis hovedlinje sin disciplin i afgørelserne om de femårige forsvarsforlig, der fra 1909 til 1937 bestemte det danske forsvars udgifter og fordeling. Herpå og på mandatfordelingen mellem de fire partier i rigsdagens to kamre, hvilede Danmarks neutrale sikkerhedspolitik i økonomi og mandtal ved de femårige forlig (og igen fra 1945 til 1949) – med omhyggelig markering af forskelle partierne imellem.

De fire store partier, som endnu helt kunne forbigå alle de små, markerede sig ideologisk fra hinanden bl.a. på graden af forsvarsvilje og national (eller patriotisk) krigs- og offervilje, og herudfra dannedes der stadig relativt klare og faste indbyrdes positioneringer. Med begrænset respekt for egne vælgerreaktioner lod partierne dette format ligge fast perioden igennem – hvilket sammen med indkaldelser indebar en overliggende strategi i den mulige sikkerhedspolitik store og lange linjer.

Det var her, man fastlagde hoveddrammen om Danmarks selvforsvar, politiske autonomi og alliancedannelse. Man kan sige, at selve niveauet i det danske militære forsvar var lagt fast allerede ved størrelsesforholdet mellem de fire partier, der hver var samordnet med flere økonomisk-sociale masseorganisationer foruden talstærke vælgerorganisationer og partitilsluttede dagblade over hele landet. Hvert parti markerede trofast støtte til bestemte værdier og idéer (nationale, internationale, sociale, demokratiske, socialistiske m.v.), og hver af dem virkede særligt på bestemte finanslovspladser og projekter. Herunder hørte de forskellige våbenarter, fæstningsbyggeri, militær rekruttering og uddannelser, national kultur og tradition. Eller i stedet sparsommelighed, rationalitet, universel humanisme og pacifisme – begrundet på humanistisk, kristelig eller hørupsk rationalitet.

Rollefordelingen lå fast. Et enkelt iøjnefaldende tilfælde, som Lidegaard peger på, men ikke helt får på plads, var Hartvig Frischs forsøg på at bringe partiet ind på en forsvarsorienteret linje efter nazismens magtovertagelse i 1933. Han advarede i sin imponerende debatbog »Pest over Europa« stærkt mod de tre store og aggressive diktaturstater og krævede en militant linje i både forsvaret og partiets ideologi. Stauning syntes lydhør. Men de fleste jævne partifæller huskede den voldsomme agitation, der ved folketingsvalget i 1929 havde skaffet partiet stor og solid tilgang af stemmer. Pacifisten og »bjørnbakkeren« Laust Rasmussen (S) blev igen forsvarsminister og afløstes i 1932 af den lige-sindede kommunalpolitiker H.P. Hansen (Slagelse). Da denne stærke mand næste år flyttede til finansministerposten, overtog statsministeren i maj 1933 forsvaret, hvorpå han med Frisch og flere yngre partifæller i hånden talte for at udvide forsvaret og sikkerheden.

Stauning, Frisch, Alsing Andersen og flere unge socialdemokrater overvejede dette mål gennem triumfåret 1935, hvor Socialdemokratiet nåede 45% af stemmerne ved folketingsvalget med udsigt til snart at vinde landstinget. Men de radikale var ikke med. Munch troede hverken på et aktivt og kollegialt Folkeforbund eller på øget militær og nye alliancer i det livsfarlige Europa, hvad Stauning og Frisch også måtte høre fra den pensionerede Erik Scavenius, som de en stund diskret rådspurgte.

Værst var det, at partiet slet ikke stod sammen bag udspillene. Diktaturstater fandt sammen nu og overtog gennem 1936 med militær magt stater og områder i Europa uden mere end protester fra de vestlige stormagter – og endnu mindre fra Folkeforbundets små og svage stater i Geneve.

Bl.a. derfor var det danske Socialdemokrati stadig delt. De fascistiske

overgreb mod Abessinien og den spanske republik udløste begrænset harme i vor befolkning, men endnu mindre på Rigsdagen. Skønt Alsing Andersen blev forsvarrets nye minister og Frisch formand for dets udvalg, udarbejdede Rigsdagens flertal i 1937 et nyt dansk forsvar med samme beskedne format og kapacitet som det gamle. Hvilket man også kunne se både på udgifterne og rekruttallet. Anført af Stauning og Munch stemte begge regeringspartier heltud for uændret forsvarsordning og samme mandskabs-potentiale. Venstre holdt sig tilmed passivt og undlod at stemme, mens de konservative krævede en større forøgelse af midlerne til forsvaret (ca. 40%). De kommanderende officerer krævede – efter tur og uden enighed – større indsatser. Selvsagt for-gæves.

Ligesom Stauning stod Frisch fra 1936 sammen med midtergruppen i sit parti. Der forblev han krigsårene igennem, med klar uvilje mod væbnet modstandsaktivitet mod tyskere og nazister. I foråret 1949 var han som skeptiker i stilhed mod dansk medlemskab af NATO (se min opposition ex auditorio »Frisch – at være eller ikke være?«, Historisk Tidsskrift 1999 s. 237-247).

Lidegaards bog har korrekt, men lovlig småt og langsomt berettet denne politiske retræte, der byggede på et svagt militært perspektiv. Iver efter at bekræfte påstandene om Staunings på bunden gode danske hjerte har måske spillet ind. I hvert fald er det påfaldende, at bogen her helt har forbiset den heftige agitation og folkestemning mod »luft- og gaskrigens rædsler«, hvormed oppositionen – anført af Stauning og P. Munch – havde taget kegler ved det flertalsskiftende folketingsvalg i 1929. Både diskret og højlydt oplysning om militær kapacitet, om forsyningsmulighederne og befolkningens sikkerhed indgik i debattens og folkestemningens forløb – men de etablerede positioner bestod!

Faglig debat og konkrete krav fra værnschefer, såvel som mellem de aktive politikere, måtte i mellemkrigstiden nok også rumme socialt frustreret, stands- og klassebestemt argumentation over hele det politiske spektrum – men den før omtalte urokkelige positionering blev en afgørende faktor, også fordi modsætninger, krav og vaklende alliancer forvirrede billedet og undertrykte reel beregning af militære størrelser. Men som Carsten Due-Nielsen har påvist (»Arbejderkultur 2001:4«) lå vore politikeres brydninger og forlig temmelig langt fra de nødvendige informationer og forbindelser om sikkerhedspolitiske realiteter. Foreløbig må vi vente på at få et klarere indblik heri gennem nye historiske studier af danske og fremmede dokumenter og interne overvejelser omkring det danske forsvars evner med inddragelse af både datidens tjenestegørende og anden sagkundskab – såvel som udenlandsk eks-

pertise, der kun så småt synes fremdraget fra Tyskland og nordiske nabolande.

Det danske forsvars muligheder og status i 1930erne kan i hvert fald ikke primært vurderes ud fra krigens faktiske, men jo i grunden nok så usandsynlige forløb i Europa i 1940. Landet og folket stod, ligesom de fleste andre stater, uden reel viden om katastrofens omfang, størrelse og trolige forløb.

Det drejede sig her ikke alene om militære data og skrøbelige aftaler, men også om grundholdninger.

I de politiske afgørelser om forsvaret i 30erne genkendes ikke blot den vante alliancedannelse og positionering mellem de fire store partier, men nok også folks hidtidige holdninger og reaktioner – viden og udtryk i miljøer, traditioner, undervisning og debat om dansk forsvars pligter og muligheder. Men holdningen var måske igen mere sammensat. Bogen giver også kun spredt indsigt i fredsbevægelserne og de forskellige meninger om et militært forsvar og værnepligt i de politiske partier, ungdomsorganisationer og nationale foreninger. De sidstnævnte måtte i 1937 opleve nedlæggelsen af bestående frivillige korps samtidig med nedskæring af indkaldelse og uddannelse af værnepligtige. Loven og andre »civile modtræk« (se Henning Kochs disputats »Demokrati slå til!«, 1994) angav at sigte mod autoritære partier (med rod i diktaturstaterne), men indgrebet angik også den videre nationale bølge i aktivistiske og marcherende, men dog primært nationalt sigtende kredse og forskellige ungdoms- og veterangrupper, der udenfor partierne højt og advarende krævede et stærkt forsvar – kredse omkring ingeniør Kampmann, skibsreder A.P. Møller, historikeren Vilhelm la Cour og grupperne omkring det kommende Dansk Samling (omtalt bl.a. i Henrik Lundbaks disputats »Staten stærk og folket frit«, 2001).

Det politisk/parlamentariske system og den politiske organisationsmasse rummede afgørende kræfter til påvirkning af demokratisk debat og lovgivning. Siden de slesvigske krige gjaldt dette også forsvaret, der omkring sig havde skytte- og soldaterforeninger såvel som fredsvener, ungsocialister og kvindeforeninger med forskellig forsvarskulør. Men i mellemkrigstiden, med stivnende opdelinger af vælgerkorpsets store masser efter sociale og kontante delingslinjer, lå de store og velorganiserede partier fast på deres gamle idéer om sikkerhedspolitik. Lidegaard mener nok, at der ikke var andet at gøre, men får ikke behandlet den gamle tvivl om sundheden i et sparsomt og ret ubevæbnet dansk forsvar. Ellers var forsvaret vel karakteriseret ved mangel på adresse – bestemt af partipolitiske sigter fra de fire gamle partier, som hver for sig her havde et brugbart sekundært instrument i den vedvarende kamp

om opinion, stemmer og strategi. Alle havde de siden 1870erne brugt emnet som et af de tunge våben i forfatnings- og klassekampen, og systemskiftet i 1901 gjorde i længden ringe forskel.

Bogen skildrer kun Det radikale Venstres konstituering med parti-programmet 1905, der ud fra 1890ernes tradition krævede fuld og varig dansk neutralitet, hær og flåde henvist til kommende besparelser, foruden demokrati og sociale skattereformer. Den forbiser meldingerne fra de tre ældre partier. Socialdemokratiets krav om »afskaffelse af den stående hær. Internationale stridigheder afgøres ved voldgift« var meget korte, men lysende klare og i praksis de radikale lige så nær som de fælles social- og skattereformer. Det genforenede Venstre skrev ud fra sin egen forsvarslov af 1909, at »forsvarsspørgsmålet er løst...Vort lands selvstændighed kan kun bevares ved kraftig at opretholde landets neutralitet. Danmark må ikke blande sig i andre landes kampe... Voldgiftstraktater bør oprettes med andre magter. Staten bør støtte den internationale fredsbevægelse. – Vort forsvarsvæsen bør altid være således, at det på betryggende måde kan varetages landets neutralitetspligter«. Og Højre ville først af alt »værne vort land (med) en ordning af vort forsvarsvæsen, der hviler på ønsket om at hævde vor neutralitet ... (og) komme tilbage til den almindelige værnepligt«, og videre: »Idet Danmarks udenrigspolitik former sig som en fredspolitik, bør vore opgaver i udlandet være, dels at hævde vor plads i staternes række, dels at virke for vore erhvervs udfoldelsesmuligheder.« (Højres manifest april 1905).

Programmerne var indbyrdes en uigennemførlig fordring – men tilsammen udgjorde de en brugbar og varig nøgle for den nødvendige sammenvejning af meningerne, fordi de udgjorde en graduering af viljen til at fremme forsvaret i en klar rækkefølge, som reelt blev liggende til 1940/45. Efter sin store fremgang ved valgene 1909/10 på Albertiskandalen og Venstres balancerende forsvarsreform, gik RV sammen med S i 1913 over til at følge og forstærke Venstres kommende grundlovsreform. De to partier angreb fortsat Venstres forsvarsordning, men langt nede (og mindre klart) på deres dagsorden, hvor grundloven nu dominerede alt. Da de så i kraft af den bidske valglov tilsammen fik et flertal i det nye folketing (ikke i vælgerkorpset – og slet ikke i Landstinget), endte RV i juni 1913 med at danne mindretalsregering med kneben støtte fra S. Dette medførte pligt til at videreføre Venstres forsvarslov, som de radikale helt havde afvist i 1909, men som P. Munch nu som den nye forsvarsminister måtte administrere. P. Munch havde slået sig op på modstanden mod forsvars-reformen, men kom nu til at videreføre den fra 1913 til 1920 gennem krigen med flerdoblede udgifter. Om

Munch åndede lettet op ved således at opretholde en hær på 30-40.000 mand er ikke klart. Vi ved heller ikke rigtig, om de tyske admiraler og generaler alligevel ville have besat Danmark i 1917 og kun blev snakket fra det af Scavenius, som ikke oplyste sine ministerkolleger herom (Se Erik Rasmussens ovenfor nævnte artikel 1988).

Bogen indeholder skiftende beskrivelser af regeringens og Rigsdagens stadige, men ikke ganske koordinerede enighed om Danmarks sikkerhed under den store krig. Tværs igennem voldsom strid om den økonomiske politik, om grænsereguleringen i Slesvig og om Påskekrisens regeringsomvæltning 1918-20 enedes de fire partier i 20erne ret hurtigt om et passende roligt nabofællesskab med det urolige Weimar-Tyskland, mens Venstre fik lov til i 1922 påny at fastlægge landets militære forsvar ganske som i 1909 – med samme modvillige støtte fra de konservative og mod samme pacifistiske modstand fra de radikale og socialdemokraterne, der nu heltud ville støtte sig til det nye Folkeforbund i Geneve. Og forsvarsordningen 1922 lod sig videreføre tilsyneladende uforandret hvert femte år (1927, 1932, 1937) uanset om der i de følgende år var S-RV-flertal, fordi reformer forudsatte flertal også i landstinget, hvor Venstre og konservative havde flertal til 1936. Først da syntes udbygning af forsvaret og alliancer mulig under Stauning-Munch-regeringen – nu langt fra nødvendig i virkelighedens verden.

Denne var jo nu, efter tolv-tretten års verdensfred, vendt tilbage til militær magt og blodige omvæltninger, som gennem 30erne krævede, at Danmark måtte finde en slags umulig ligevægt med det eksplosive og upålidelige Nazi-Tyskland. Frygten var helt fra 1932 synlig ved den dansk-tyske grænse, som næsten alle danske længe havde anset for sikker, men diktaturet havde heldigvis kun glimtvis det håndterlige demokratiske Danmark på sin spiseseddel. Tysklands nazistiske opløb ved grænsen 1933-34 var afblæst ret hurtigt efter henstilling fra hovedstæderne. Men truslen fandtes jo, og den plejede faktisk at blive sat på bordet med kort tids varsel. Så der var måske ikke andet at stille op end musens strategi. Den accepterede Munch meget snart, Stauning med hørbar uvilje, men uforbeholdent – lige fra diktatorernes store udspil i løbet af 1936 og til den halvt parodiske, men kun halvt uhæderlige, dansk-tyske Ikke-angrebspagt over sommeren 1939.

Lidegaard har som helhed klart syn og fornuftigt greb om dette sikkerhedspolitiske katastrofeforløb og danske politikeres blanding af uvidenhed og realisme. Men læserne vil savne oplysning om og forklaring af de idéstrømninger og politisk-kulturelle debatter, som i perioden formes og modtoges af offentligheden. Toppolitikeres virkelighedsbillede og uklare målsætning belyses, men temmelig svagt og tilfældigt.

Andre staters og andre folks holdning var langt fra uden betydning for opretholdelsen af Danmarks selvstændighed, som f.eks. Finlands oplevelse viste, men nåede næppe igennem hos os. Her spillede medierne givetvis ind. I hvert fald vore aviser og radioen, som regeringen dæmpede – mens udenlandske medier ugenert kunne betvivle vor vilje og kraft. Emnet burde følges nærmere – både før og efter regeringsindgrebene 1938/40.

Bogen rummer overhovedet kun lidt om pressens rolle. I hvert fald fra provisoriets ophør i 1901 var pressefriheden ligesom ytringsfriheden knæsat i Danmark, fri af censur og anden massiv indblanding. For udenrigsstoffets del var der længe den begrænsning, at det danske Ritzaus Bureau var næsten alene om udlandsnyheder og mest hentede sine telegrammer fra det store kejserlige tyske telegrambureau (Wolffs). Gradvist suppleredes dette dog med stof fra danske udlandskorrespondenter (som Franz von Jessen) og friere kommentatorer. Debatten om verdenspolitik var tiltagende og fri. I 1913 måtte Udenrigsministeriet afblæse sit virke for dansk-tysk debatharmoni gennem sit eget nye pressebureau. Det var ledet af historikeren Aage Friis, som gik af i 1913 uden afløser.

Men fra krigsudbruddet i 1914 blev både bureauer og avisredaktioner underkastet almindelig telegramcensur samt forbud mod visse meningsytringer og en del nyhedsstof af hensyn til Danmarks neutralitet. København vrimlede med uneutrale fremmede agenter og propagandister, så ministrene, især Zahle, Munch og Scavenius, følte ofte deres politik truet af både spionage og alt for mange farlige sandheder. Udenrigsministeriet fik i 1915 et særligt pressekontor, der aktivt kontrollerede alle telegrafiske efterretninger og havde magt over det endnu privatejede Ritzaus. Ligesom censuren ophævedes (i 1919), blev denne ensrettende og tendentiøse ordning normaliseret, da tyskerne tabte krigen, og angelsakserne fik ophævet Wolffs gamle magt over Nord-, Øst- og Centraleuropa. Men regeringen udvidede i 1919 et fast selvstændigt Pressebureau med aktivitet både ude og hjemme, og til den opgave ventede regeringspartiet nytte i chefen Marinus Yde.

Det ændredes efter regeringsskiftet i 1920. Herefter kunne presseattachéer fortsætte i fremmede hovedstæder, men nu med sigte på erhvervsinteresser, mens politiske tjenester hjemme måtte ophøre. Imens gik pressen sammen og overtog reelt styringen af RB efter Lauritz Ritzau. De godt 150 dagblade var i struktur og udbredelse næsten alle fast knyttet til et af de fire store folkepartier, hvis politiske budskaber de bredte til de fleste hjem ud over landet. De udviklede også alment politisk og økonomisk nyhedsstof – flere af dem også faste og flyvende korrespondenters beretninger udover Ritzaus – med læsestof

fra partiernes pressebureauer. De store hovedstadsblade havde fra krigens tid faste og flyvende korrespondenter i storstæderne, og i 30'erne tog disse et nyt opsving med radio og telefon. Et nyhedssupplement udsendtes snart af »Pressens Radioavis«, som fra 1926 til alle sine lyttere sendte nyhedstelegrammer, mest modtaget fra det nye Ritzaus Bureau, men redigeret under opsyn af fem avisredaktører fra de store partier.

Mellemkrigstiden igennem var det i høj grad mænd fra partipressen, der forarbejdede ny viden og mening om kampe og problemer i den større Verden. Men det suppleredes snart igen af regeringen. Som udenrigsminister fra 1929 klarede P. Munch at samle og orientere de udenlandske korrespondenter, og fra 1932 afholdt han lukkede drøftelser med centrale danske pressefolk, der her fik forklaring og påmindelser om deres ansvar. Samtidig med at gennemtvinge disciplinerende stramninger af presse- og straffelove 1937-39, lagde S-RV-ministre løbende pres på større aviser om at holde igen på data og mening om den tyske volds- og ekspansionspolitik. Et par store gamle kommentatorer og yngre korrespondenter havde svært ved det, men langt fra alle, som den tyske gesandt og presseattaché Renthe-Fink løbende kunne skrive hjem om. I det sidste fredsår tog regeringen strammere fat, på linje med ledelsen af Berlingske, hvor Sv. Aa. Lund fik svinebundet antinazisten Nic. Blædel (på linje med Statsradiofonien). Imens kunne Erik Scavenius som bestyrelsesformand for A/S Politiken fra 1937 på faste møder tale bladets udlandsmedarbejdere til politisk fornuft. Hans linje trådte klart frem tre uger efter besættelsen med den skandaløse og højst upopulære artikel i Politiken, der udpegede Churchill som den ansvarlige for tysk besættelse af Norge og Danmark (28.4.1940). Den havde Scavenius anbefalet.

En almindelig politisk presseccensur var da for længst sat i værk. Ved krigsudbruddet i september 1939 genoprettede Munch et aktivt UP-kontor, ledet af den hidtidige journalistformand Karl Eskelund, der i årene som journalistformand havde kæmpet for pressefrihed, men nu genindførte telegramccensur o.a. ccensur- og forbudsregler. Dette system strammedes stærkt fra 9. april 1940, hvorpå dagspressen gik ind under en frivillig efterccensur af et kollegialt Pressenævn i samvirke med Eskelund. »Partipressen« (fra de fire store) havde under borgfreden 1914-18 normalt fulgt neutralitetshensyn og overladt antityskheden til enkelte uafhængige blade, men derefter fulgt parti- og interessehensyn. I forsommeren 1940 slog flere af dem derfra over i en farlig kritik af Stauning-Munch-regeringen. Først efter regeringsændringen 8.7.1940 slog de sammen over i en pæn loyal linje, der skånedes regeringen og tyskerne, men angreb nazister og andre systemfjender. Pressenævnet og

Eskelund indskærpede snart en moderat, men effektiv dæmpelse af overskrifter, ledere og fjendtlig morskab. En tid moralsk støttet af en ny »Dansk-tyske Forening«, søsat bl.a. af de to store bladhouses redaktører Lund og Hasager.

Men krigen vendte, censuren måtte strammes, og tyskerne greb hyppigere direkte ind mod pressen, hvor nu også redaktører og yngste medarbejdere troede på Vestens sejr og befolkningens modstandsvilje, skønt 95% af vælgerne i marts 1943 stemte på de gamle forhandlende partier. Den 29. august 1943 overtog tyskerne principielt kontrollen også over dansk presse. Det blev en realitet for Statsradiofonien, som allerede var bøjet af tyskerne og nu blev deres talerør. For pressen var kontrol og tysk pligtstof mindre uniform – Eskelund fortsatte, og efterhånden foretrak tyskerne direkte fysiske straffesanktioner mod personer og bygninger. Skønt de fleste danske nu greb til illegale blade og udenlandsk radio, vedblev de imidlertid også at købe og læse de ufrie dagblade omtrent som før krigen. Man læste mellem linjerne, og med befrielsen 4. maj 1945 skiftede pressen (og radioen) totalt profil, ligesom magtsystemet. Og publikum vendte tilbage til samme aviser som før krigen – kun suppleret med en større kommunistavis og to andre nye forhen illegale »modstandsaviser«. Ligesom i ministerierne og forsvaret var det kun nazister m.v., der forsvandt fra pressen. Eskelund blev generalkonsul på New Zealand – siden missionschef i Bonn. Hans chef i Udenrigsministeriet (og i departementschefsstyret), Nils Svenningsen, blev ambassadør i Stockholm, da sommeren var omme.

Kontrol og påvirkning af medierne var i hele perioden 1914-45 et svært og vigtigt problem for de skiftende regeringer, der levede under latent angst for avisers indblanding i landets sikkerhedspolitiske situation. Under begge krigene fremkaldte risikoen mærkbare indgreb, naturligvis særlig under besættelsen. Og i de sidste mellemkrigsår tog myndighederne mere subtilt fat med underdrejet disciplinering af trykkefriheden, idet direkte indgreb kunne give bagslag i et land, der stod for demokratiet.

Bogen berører næsten ikke de her kort meddelte træk af pressens rolle, selvom den angår et vigtigt træk i udenrigsministeriets funktioner – og skønt den rummer viden om befolkningens reaktioner og holdninger, som ikke ellers er at finde. Regulære målinger af opinionen synes små, sjældne og svære at tolke, men det er et materiale, som bogen her burde have opsøgt og fortolket som centralt aspekt af den danske udenrigstjenestes og samarbejdspolitikernes linje. Som skildret havde Mellemkrigstidens danske politiske system i sidste ende fast greb om opinionen, men den var under gradvis forandring gennem 1943. Her lykke-

des det samarbejdspartierne at samle et enormt vælgerflertal bag sig ved valget i marts, men så lød opbrudssignaler – først lidt ved kommunalvalget, så diffust på visse arbejdspladser. En allerførste politisk Gallupundersøgelse dateret (afsluttet) 9.maj 1943 oplyste, at 67% af de adspurgte nu svarede JA på spørgsmålet »Skal Danmark fremtidigt have sit eget militære Forsvar«, kun 14% NEJ. Seks uger senere registreredes 57% JA mod kun 4% NEJ til samarbejde med de øvrige skandinaviske lande efter krigen. Nogle ministre og diplomater må have overvejet sådanne dybe stemninger her ved krigens vendepunkt – måske endnu tidligere.

Udenrigspolitikken har en afgørende baggrund i samfundets reaktioner og holdninger til omverdenen, som Lidegaard burde have inddraget systematisk – gennem opinionsdata, aviser og andre kilder, incl. kulturlivet i bredere forstand. Som nævnt burde han nok også have set nærmere på handelsforhandlingerne, som i hvert fald de danske handels- og erhvervsorganisationer fulgte meget nøje. Men som registrator og fortolker af begivenhedsforløbet under og mellem de to verdenskrige er Lidegaards fremstilling i øvrigt solid og forstandig nok.

Niels Thomsen

For medierne kan generelt henvises til Svend Thorsen: Den danske dagspresse 1-2 (1947-51), L. Bindsløv Frederiksen: Pressen under besættelsen (1960), Niels Thomsen og Jette Søllinge: De danske aviser 1634-1991, bd. 3 (1991), Rasmus Kreth: Pilestræde under pres (1998). Ernst Christiansen: Radioen i krigens og besættelsens tid, s.163-193 i Statsradiofonien 1925-1950 (1950), Børge Outze: Den illegale presse, i Vilhelm la Cour (red): Danmark under besættelsen III (1947) og John T. Lauridsen: »Undergrundspresen« i Danmark 1940-45 (Fund og Forskning 36, 1997).

II

I snart 40 år har Viggo Sjøqvists *Danmarks Udenrigspolitik 1933-1940* været standardværket for enhver, der i forskning og undervisning beskæftigede sig med dansk udenrigspolitik i Hitler-Tysklands skygge. Det kan for så vidt undre, som bogen ved sin fremkomst blev mødt med en sønderlemmende kritik af universitetshistorikere- og politologer for at savne helhedssyn og teoretisk ballast og for en metode, der var alt for kildefikseret. Men det siger naturligvis en hel del om afstanden mellem teori og praksis hos den arbejdende historiker. På årenes afstand kan vi se, at værket var en pionerindsats, der spredte meget af krudtrøgen fra den standende krig om ansvaret for det, modstanderne af det Munch'ske system kaldte »vejen mod katastrofen«, altså den politik, der endte i kapitulationen den 9. april. Dertil skabte Sjøqvist resultater, der i kraft af den grundige research i arkiverne har vist sig vejrbestandige til i dag: At udenrigsminister Munch ikke havde den naive tiltro til Folkeforbundet, som samtiden og efterkrigstiden tillagde ham, at Rigsdagsoppositionen var fundamentalt enig i regeringens sikkerhedspolitik, at handelspolitikken blev et hovedinstrument for neutraliteten, at et nordisk forsvarssamarbejde var en kimære, og at regeringens manøvrerum i det internationale system overhovedet var uhyre begrænset.

Bo Lidegaard bygger i *Overleveren* på Sjøqvist, der er det løbende referenceværk Han deler også dennes systemloyale holdninger og beslutningstagerunivers og placerer sig således i en diplomatisk historietradition, der går tilbage til Edvard Holms og Aage Friis' dage. Han bygger på den sekundære litteratur – der i øvrigt ikke er særlig omfattende, hvis vi ser bort fra undersøgelser, der mere direkte behandler forspillet til den 9. april, og han kan også trække på et par britiske arbejder, der bekræfter, at London havde afskrevet Danmark og oven i købet kunne se visse strategiske og økonomiske fordele ved en tysk besættelse af landet. Omvendt lader Lidegaard ingen tvivl om, at Stauning og Munch heller ikke tilstræbte nogen militæralliance med Storbritannien, en alliance som englænderne i øvrigt ikke på noget tidspunkt stillede i udsigt. Overbevisende tolkes Staunings sonderinger i London i 1937 som et ønske om at få ryggen fri til at slutte en ikke-angrebstraktat med Hitler – der kunne sikre den »blødende« grænse. Klart hedder det, at forsøget strandede, ikke pga London men pga Berlin, den store og dominerende aktør i spillet. I det hele taget er Staunings engagement i udenrigspolitikken stærkere profileret end hos Sjøqvist, bl.a. takket være en grundig og udbytterig afsøgning af statsministerens arkiv. Lidegaard foreslår, at Scavenius skulle have stået bag Staunings aktivisme – modsat

P. Munchs liggen-død. Tanken er forfriskende, men gætter. Et andet arkivfund, der belyser sprækkerne mellem stats- og udenrigsministeren, er den franske gesandts indberetninger til Quai d'Orsay. Man fornemmer forfatterens glæde over at kunne sætte lidt ekstra krydderi til de gamle retter. Men franskmændenes afstand til beslutningerne og deres ubehag ved Munch gør dem næppe til uvildige rapportører.

Overleveren kan som oversigtsværk naturligvis ikke konkurrere med *Danmarks udenrigspolitik* i dybden. Men den favner bredere. Således er der plads til både den ideologiske faktor, til ikke-interventionen i den spanske borgerkrig, til flygtningepolitikken – og så naturligvis til hele optakten til kapitulationen den 9. april – der var selve fokuspunktet for Sjøqvists fremstilling, men blev valgt fra og senere belyst i en mindre og smal publikation med titlen *Besættelsen 1940*. Et scoop i Lidegaards fremstilling, og ganske nyt stof, er behandlingen af »guldsagen«, da regeringstoppen i efteråret 1939 besluttede og i hast gennemførte, at hele Nationalbankens guldbeholdning i løbet af et par måneder blev sejlet til USA. Dette helt usædvanlige skridt tolkes overbevisende som frygten for det værste af alle scenarier, nemlig en total besættelse af Tyskland (som man så i øvrigt ikke troede på, da situationen blev akut i april). Og det ligger i forlængelse af det billede, forfatteren i øvrigt tegner af den dybe pessimisme, voksende til desperation, som greb Stauning og Munch efter 1936 – så ulig den karikatur, samtiden og efterkrigstiden tegnede af et lalleglad og nærsynet Danmark på tryk kurs i sin plimsoller mellem ubåde og dreadnoughts under en stadig mørkere uvejrs-himmel.

Men først og sidst er *Overleveren* en fejende flot fremstilling, drevet frem af en bærende tese og et dristigt helhedssyn på 30'ernes og 40'ernes historie. Har bogen kun i begrænset omfang nyt stof og nye analyser at byde på, er den til gengæld rig på friske iagttagelser, der er med til at sprede diplomatiets røgslør og gør os andre klogere. Lidegaard har et stærkt blik for subtiliteterne i den udenrigspolitiske beslutningsproces og for de begrænsninger, der oftest ligger i valgene. Man tør tro, at hans egen professionalisering som diplomat har givet ham erfaringer at trække på her. Gang på gang støder læseren på formuleringer, der lyser op over vante forestillinger. Når det f. eks. om de førnævnte sonderinger i London hedder, at Stauning og Munch ikke ville bringe sig i den situation, hvor de bad om en britisk garanti og fik nej, hvorfor englænderne heller aldrig blev tvunget til at melde klart ud (s. 285). Eller om det nordiske samarbejde, at det gjaldt om ikke at drive dette så hårdt i forsvarspolitikken, at det blev åbenlyst for enhver, at solidariteten ikke kunne bære. Så hellere gøre fremskridt dér, hvor det var

praktisk muligt, og forsøge at opbygge det, vi i dag ville kalde et »blødt« sikkerhedssystem (s. 300 f.). Og endelig om Staunings »lænkehundtale« i 1937, at den ikke torpederede det nordiske forsvarssamarbejde, men *illusionen* om det (s. 314). Vi får også klargjort dilemmaerne – ikke mindst når det gælder kommunikationen udadtil. Om Munchs Folkeforbundspolitik lyder det således, at denne måtte forekomme tvetydig, fordi den på en og samme tid skulle undgå, at vi blev trukket ind i en konflikt, og samtidig sikre, at andre stater blev det, hvis ulykken skulle ramme Danmark (s. 292). Om neutralitetsværnets, at det i sit strategiske koncept var vendt imod Storbritannien for at skabe tillid i Berlin, men at alle parter forstod, at det formentlig aldrig ville blive anvendt til formålet, og at enhver oprustning derfor måtte ses som rettet imod syd (s. 385). Og endelig i kardinalspørgsmålet om sikkerheds- og forsvarspolitikken, der skabte så megen skæbnesvanger uklarhed også hos dem, der burde vide bedre, om det uløselige paradoks mellem det militære forsvars politiske *nødvendighed* og praktiske *umulighed*, uløseligt fordi man hverken over for tyskerne eller over for befolkningen kunne proklamere, at man ikke ville forsvare sig militært imod et storangreb, at tvetydigheden altså var bevidst (s. 311 f.).

Og her står vi så overfor hovedlinjen i Lidegaards fremstilling, nemlig den strategi for nationens overlevelse, der binder sikkerhedspolitikken i 30'erne til besættelsestiden. Det var en overlevelsesstrategi, der som bekendt ikke troede på nytten af militære magtmidler, altså ikke på et væbnet forsvar af statens territorium, men satsede på en civilt baseret kulturkamp for den nationale eksistens – i værste fald også under en fremmed, dvs. tysk besættelse. Fremfor at opruste et militær, der i bedste fald var nyttesløst, i værste fald kunne trække Danmark ind i en stormagtskonflikt, gjaldt det om at mobilisere befolkningen bag en velfærdspolitik, der kunne sikre samfundets balance, stabilitet og kohæsion og gøre det skikket til at modstå presset fra både den indre og ydre fjende. Strategien var et radikalt projekt, udviklet af P. Munch i begyndelsen af århundredet, og blev med Lidegaards ord selve drivkraften i Munchs politiske virke og bag alliancen med Socialdemokratiet (s. 255). For da socialdemokraterne fra 1933 under indtryk af det tyske søsterpartis undergang og uroen i grænselandet og med Hartvig Frisch som ideologisk frontfigur kaldte til kamp imod de totalitære bevægelser, dvs. nazismen og kommunismen, skabtes der en platform, der kunne samle de to partier om en fælles overlevelsesstrategi.

Fra Munchs tanker om kulturforsvaret og hans afvisning af krigen og fastholdelse af neutraliteten til den bitre ende, dvs. til en tysk invasion,

trækker *Overleveren* en linje frem til fredsbesættelsen og samarbejdspolitikken i 1940. Synspunktet er ikke originalt. Ole Karup Pedersen var den første, der introducerede det, i disputatsen om Munch, og besættelseshistorikere har løbende diskuteret det i deres analyser. Men Lidegaard er den første, der udfolder synspunktet i en så gennemarbejdet form og gør det til selve tesen for sin fremstilling. Erling Bjøl advarede i sin opposition Karup Pedersen imod at gøre beslutningerne omkring den 9. april alt for determinerede af den Munch'ske sikkerhedspolitik (*Historie IX, 1970, s.136 ff.*). Han brugte billedet om lodsfisken, der følger hajen (Tyskland) – og ikke omvendt. Samme advarsel imod en efter-rationalisering kan gælde Lidegaards konstruktion af velfærdsstaten som sikkerhedsprojekt. Hvor udbredt var sådanne forestillinger f. eks. i det socialdemokratiske lederlag, hvor konkret blev en sådan strategi opfattet, og hvilke tanker tænkte andre småstater, f. eks. Holland og Belgien, hvor regeringerne i modsætning til den danske faktisk havde lagt planer for et samarbejde under en tysk besættelse? Man kunne også spørge om, hvor bred en enighed vi overhovedet finder på Rigsdagen om en velfærdsudvikling, der skulle sikre den sociale balance og dermed nationens kohærens. Da Venstre i 1940 tog sig betalt for regeringsansvaret og fik magt som agt, startede partiet en offensiv mod Socialdemokratiet og fagbevægelsen, der søgte at banke arbejderne tilbage til tyverne, og året efter gjorde man hvad man kunne for at demontere socialreformen fra 1933. Selv såkaldte liberale historikere taler om en skærpelse af klassekampen i de første besættelsesår – der lagde kimen til oprøret fra arbejdspladserne i 1942/43, netop den udvikling sikkerhedskonceptet ville undgå. Det tyder ikke på, at Venstre under Knud Kristensen havde set lyset fra Munch og Stauning. Spørgsmålene står i kø, og svarene venter på en forskning, der kan bekræfte, om *Overleverens* tese holder.

Kampen for at undgå en krig, som Danmark efter regeringens mening ville tabe ikke blot militært, men også strategisk og politisk, løber som den røde tråd i bogens behandling af krisedagene op til den 9. april. For som Munch og Stauning så det, ville en nok så symbolsk eksistenskamp efter al sandsynlighed føre til en tysk magtovertagelse og Danmarks endeligt. Mens en tilpasning i form af en fredsbesættelse måske kunne redde det indre demokratiske liv og den store del af statens selvstændighed – og det uanset om tyskerne eller de allierede vandt krigen. Derfor gjaldt det om at undgå en mobilisering eller overhovedet noget skridt, der uforvarende kunne gøre Tyskland til fjende og ødelægge mulighederne for en fredelig ordening. Lidegaards analyse af de mange mudrede beslutninger og ikke-beslutninger før og under

kapitulationen den 9. april er befriende klar. Og han tager dejligt håndfast omkring de mange spekulationer om, hvad oprustning og indkaldelser kunne have forhindret.

Mindre overbevisende synes mig hans tolkning af 19. januar-erklæringen som et *politisk* budskab, der foregreb fredsbesættelsen. Mange i samtiden modtog erklæringen som et tilsagn om, at der ville blive kæmpet – derfor også vreden og bitterheden, da dette ikke skete den 9. april. Historikerne har siden læst uklarhederne som presset frem af en borgerlig opposition, der ønskede militær modstand – over for en regering, der – jfr. ovenfor – aldrig havde tænkt sig en sådan. Jeg finder, at denne forklaring stadig holder, og at *Overleveren* rider sin tese for hårdt. Det gælder også det billede, der tegnes af den tyske modpart og dennes aflæsning og *foregriben* af fredsbesættelsen. Lidegaard opererer med en udtalt forståelse mellem Berlin og København – der godt kan ligne en sofistikeret udgave af myten om forhåndsftalen i Rostock (som han naturligvis tager afstand fra). Men vi ved, at Værnemagten regnede med muligheden af modstand og havde afsat reserver til en større indsats, hvis det blev nødvendigt. Mere sikker på den danske regering og en fredelig udgang var man altså ikke! At man fra ansvarlig tysk side gennem advarsler skulle have afstemt situationen med regeringen, finder jeg ganske udokumenteret, og det harmonerer i hvert fald dårligt med Hitlers ordre om at planlægge »Weserübung« i dybeste hemmelighed. Jeg ser ikke rettere, end at Lidegaard fejler her.

Overleveren giver høje karakterer til den Munch'ske sikkerhedspolitik og til de tillidsskabende foranstaltninger over for Berlin – der skabte forudsætning for fredsbesættelsen. Den kalder udenrigsministerens håndtering af situationen den 9. april for et diplomatisk mesterstykke, der gennem fiktionen om Danmarks fortsatte neutralitet og suverænitetskabte basis for at redde normaliteten maksimalt og blev selve fundamentet for samarbejdspolitikken som overlevelsesstrategi.

Af samarbejdspolitikken tegner Lidegaard i bogens tredje og største afsnit et ikke ukritisk, men helt overvejende sympatisk billede – det der har fået dele af pressen til at karakterisere fremstillingen som en rehabilitering af Scavenius og politikerne. Portrættet ser i sine hovedkonturer således ud: Politikerne kolliderede ikke – hverken intentionelt eller funktionelt – hvorfor det inficerede kollaborationsbegreb også er uanvendeligt på danske forhold. Politikerne var pragmatikere og ikke opportuniste, og de spekulerede ikke i en tysk sejr. De blev i 1940 tvunget ind i samarbejdspolitikken især pga truslen fra DNSAP, men begyndte allerede fra årsskiftet at erkende, at Tyskland ikke kunne vinde, og i voksende omfang efter angrebet på Sovjetunionen i 1941 at

samarbejdet derfor ikke var et generationsprojekt, men en ad hoc-løsning, der skulle vinde tid og undgå det, der var værre, eller som det hedder med en af bogens mange gode formuleringer, at samarbejdspolitikken ikke længere var et strategisk bud på en dansk udenrigspolitik under tysk dominans, men en taktisk forhalingsmanøvre (s. 478). Samarbejdspolitikken betød ofre – og Lidegaard underspiller dem ikke – men de bør ses i relation til en stribe af tyske indrømmelser, som danskerne tog sig betalt for, og hvoraf den mest bemærkelsesværdige er den lemfældigt gennemførte jødeaktion i oktober 1943. Således kan det nok diskuteres, hvorvidt Tyskland overhovedet fik mere ud af det fredsbesatte Danmark end af et Norge i krig. Politikerne ville ikke magten, men demokratiet, og havde her 90% af befolkningen og i 1945 også hovedparten af modstandsbevægelsen bag sig. Altså lykkedes det store projekt fra før krigen om at mobilisere vælgerne bag de demokratiske værdier og få dem til at afvise radikale løsninger, om disse nu kom udefra eller indefra, fra højre eller fra venstre. Samarbejdspolitikken og modstandskampen blev komplementære størrelser – selv om det ikke var hensigten. Samarbejdspolitikken afskærmede modstandsbevægelsen, og modstandsbevægelsen styrkede samarbejdspolitikken ved at demonstrere over for tyskerne, hvad alternativet til fredsbesættelsen ville være. Fra slutningen af 1944 skabtes en egentlig alliance mellem politikerne, departementscheferne og Frihedsrådet. Derfor »kuppede« politikerne sig heller ikke tilbage til magten i 1945. For det skete med opbakning af Rådet og i samklang med modstandsbevægelsens flertal.

Som det ses, skriver Lidegaard sig ind i den konsensustradition, der beherskede historieskrivningen om besættelsestiden i de første decennier efter krigen, og som fokuserede på det nationale fællesskab, på den defensivt orienterede og fodslæbende samarbejdspolitik og på den fælles vilje til at byde besættelsesmagten trods. Konfliktsynspunktet, der fulgte efter i 1970'erne, kritiserede konsensushistorikerne for at underspille splittelsen mellem politikerne og modstandsbevægelsen og for at underkende samarbejdspolitikens dynamik og dens faktiske hjælp til Hitlers krig. Konfliktparadigmet blev aldrig populært i offentligheden, til gengæld kom det til at dominere forskningen i en sådan grad, at det i midten af 90'erne blev dømt til at have »sejret ad helvede til«. At dommen var forhastet, er *Overleveren* eksemplet på. Det betyder ikke, at Lidegaard skriver, som den gamle konsensushistorie gjorde. Det er tiden og konflikthistorikerne løbet fra. Men han deler værdifællesskab med konsensushistorien, og hans overgribende tese om nationens fundamentale samstemmighed ligger i forlængelse heraf. Med fare for at udvande begreberne kunne man kalde *Overleveren* for *neokonsensual*.

I fokuseringen på samarbejdspolitikkenes største sejr, nemlig befolkningens opbakning bag folkestyret under det voldsomme tryk, som den fjendtlige besættelse var, og i fremhævelse af den funktionelle arbejdsdeling mellem samarbejdspolitik og modstand nedtoner Lidegaard de indre brudflader i det danske samfund og i det politiske liv. Et eksempel er forholdet mellem Scavenius og partierne. Det hedder, at Scavenius kun førte den politik, som Rigsdagen havde givet ham mandat til (s. 639). Det er naturligvis rigtigt, at partierne fulgte udenrigsministeren under alle de store kriser, og at de ikke vovede at fyre ham, selvom han gang på gang selv lagde op dertil. Men medmindre man skrotter de mange kilder, som forhandlingerne på Christiansborg har afkastet, og stempler dem som politikernes alibi for historien, beretter de – som det også blev formuleret i samtiden – om to slags politikker, den scavenianske aktivistiske tilpasning og de folkevalgtes modstand herimod. At bagatellisere denne modsætning ville være ligeså forkert som at overdrive den. Scavenius stod jo ikke alene, sådan som Sjøqvist portrætterede ham i sin store biografi fra 1973. Han havde de store materielle interesser i forvaltningen, organisationerne og næringslivet bag sig – der var villige til at følge ham langt. Her blev det Rigsdagens rolle og historiske indsats at holde Scavenius og hans diplomater i frakkeskøderne og forhindre den fatale udskridning af kollaborationen, som vi ser i andre besatte lande.

Et andet eksempel er forholdet mellem politikerne og modstanden. I den gamle konsensustradition var vi alle frihedskæmpere, takket være en generøs udvidelse af modstandsbegrebet. Lidegaard gør det klart, at der var krig fra første færd mellem de fire demokratiske partiers overlevelsestrategi og så den kommunistiske modstand, der var et angreb på den. Men ellers er fremstillingen præget af en diffus og usikker kronologi, der helt i overensstemmelse med konsensustraditionen skyder modstanden alt for tidligt frem, nemlig til slutningen af 1940. Der sigtes her til efterretningsofficerernes spionage til fordel for englænderne. Men vi ved intet sikkert herom, før vi finder de første rapporter i arkiverne et helt år senere. E-arbejdet kædes sammen med den såkaldte P-plan – der også var E-officerernes barn. Den gjaldt en hemmelig mobilisering af pålidelige værnepligtige, i starten rettet imod et nazistisk kup, siden imod kommunisterne. Den var kendt af tyskerne, men da den ikke var vendt imod dem, greb de ikke ind. Alligevel gør Lidegaard P-planen til en allieret styrke *in being*. Han mener det sandsynligt, at samarbejdspolitikkerne, dvs. først og fremmest socialdemokraterne, var orienteret, og at de altså har været indforstået med, måske oven i købet tilskyndet til, den omvurdering af udenrigspolitikken, der lå i at

sætte danske styrker i krig med tyskerne under en britisk invasion. Samme status tildeles i besættelsens slutfase Brigaden i Sverige, til trods for at den fra start til mål var tænkt som en husmagt i politikernes hænder. Forestillingen om, at politikerne fortsatte balancegangen mellem Tyskland og Storbritannien under krigen via e-officererne og via den britiske sabotageorganisation SOE, hører til en af kollaborationens faste myter, bl.a. i sin tid lanceret af Jens Otto Krag. Men den er for længst demonteret. Ser vi endelig på fremstillingen af forholdet mellem politikerne og Frihedsrådet i vinteren 1944/45, savner man en hel del mellemregninger i det slutresultat, der blev befrielsesregeringen. Magtkampen var intens, og politikerne gjorde, hvad de kunne for at stække modstandsbevægelsen. Både den svenske og den britiske og den tyske forbindelse blev aktiveret, loyale grupper formeret, og Rådet inddæmmet og defameret. Der skal en meget langsynet optik til for med *Overleveren* at kalde denne omklamringsstrategi for en alliance.

Lidegaard mener som forskningen generelt, at hovedparten af modstandsbevægelsen bakkede op om det nationale kompromis i 1945. For da var det revolutionære potentiale trængt tilbage af de tusindvis af nye folk, der i vintermånederne 1944/45 meldte sig til rækkerne. Ny er det, at han lægger starten på denne udvikling så tidligt frem som til efteråret 1943. Og her står vi da over for et tredje problem i *Overleveren*, nemlig den usikre omgang med opinion og stemninger. Retfærdigvis skal det siges, at Lidegaard ikke har nogen systematisk opinionsforskning at støtte sig til, og at vi alle er på Herrens mark, når det gælder om at følge besættelsens stemninger over tid. Dette turde opfordre til forsigtighed. Alligevel henter Lidegaard opinionen ind, som det passer i argumentationen – helt på linje med politikerne, når der under de diplomatiske kriser skulle svares ja eller nej til tyske krav. Tendensen er klar: Den fremskynder, som allerede berørt, modstanden og fremdater tilsvarende troen på en allieret sejr hos politikerne og i befolkningen. Resultatet bliver en nedtoning af den tvivl og uvished om krigens gang, som dominerede i den længste periode, dvs. indtil 1943, og som skabte splittelse og strid omkring den rette politik. Der gives sjældent belæg for strøm-kæntninger i opinionen. En enkelt gang, i sommeren 1941, sker det med henvisning til ungdommens begejstring for jazz og swing (s. 469 f.), ikke nogen overbevisende indikator, når det gælder korttidsbevægelser – og slet ikke i en situation, hvor de fleste europæiske statsmænd regnede med, at Sovjetunionen ville ramle sammen i løbet af nogle uger. Den lemfældige omgang med opinionen svarer til den generøse brug af en anden aktør i besættelsesspillet, nemlig folket – der fremkalder bruddet i 1943, tager over den 29. august, og fører

udenrigspolitik i 1944/45 – med det resultat, at brudflader og modsætninger sløres.

Lidegaard opererer i hele den behandlede periode med to udenrigspolitikker, som han kalder den *nationale* og den *internationale*, og som under besættelsen fremførtes af hhv. politikerne (og man kunne tilføje hele det officielle Danmark) og af modstandsbevægelsen. De to var modsatrettede og bekæmpede hinanden, men forenedes i 1945, hvad der viste sig optimalt for Danmarks interesser. Det nationale koncept var identisk med overlevelsestrategien, som den er præsenteret ovenfor. Det internationale så på Danmark udefra, dvs. på dets stilling i statsystemet. Det ville krigen og modstanden for at markere viljen til suverænitet og selvstændighed, og det ville den solidariske kamp mod Tyskland og nazismen. Lidegaard diskuterer de svært håndterlige moralske og politiske implikationer af de to strategier med både indføling og balance. *Overleveren* burde være pligtlæsning for enhver politiker, der gør sig klog på besættelsestidens forhold. Mindre overbevisende virker jagten på det internationale spor i udenrigspolitikken. Måske bortset fra Lidegaards helt, den frie danske gesandt i USA Henrik Kauffmanns visioner, er det svært at finde elementer i modstandsbevægelsens udenrigspolitiske program, der rakte længere end til kampen mod Tyskland, til opgøret med 9. april-politikken (hvad man så konkret mente med det) og viljen til at bakke op om et FN. Lidegaard lægger starten på den Kolde Krig til sommeren 1945. Mange historikere vil være uenige med ham heri. Og i hvert fald slører en sådan fremdatering, at den såkaldte brobygningspolitik indtil 1949 i praksis betød et tilbagefald til den isolerede neutralitet fra før krigen. Man spørger, hvor det, der her er kaldt modstandsbevægelsens udenrigspolitiske revolte, egentlig blev afløst af Nogen direkte vej fra frihedskampen til NATO finder vi næppe. Man havde gerne set dette tema udfoldet, og tesen diskuteret mere præcist.

Overleveren er fornem historieskrivning med højtsvungne teser, klare synspunkter og et flot sprog. Den glimrer ikke med nye kilder eller med ny research, men gennem sit postrevisionistiske helhedssyn. I den standende debat om besættelsestiden markerer den et vigtigt skridt ved sin kompetente udfordring af konfliktparadigmet – der afvises som stærkt bundet af sin tid, altså forældet. For dem, heriblandt anmelderen, der måtte være ramt af denne kritik, er der en vis trøst at hente i forfatterens slutcredo, hvorefter Danmark i den her skildrede lange march frem imod en mere fri og aktiv udenrigspolitik endelig er kommet hjem i det europæiske og atlantiske hus. Så var sliddet dog ikke forgæves! Vi glæder os til næste bind i den statelige Dansk Udenrigspolitikks Historie, der vil tage dette tema op.

Hans Kirchhoff